

Максим Карповець

ЛЮДСЬКЕ БУТТЯ В КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРИ МІСТА

У статті аналізується місто як соціокультурний феномен і концепт із позицій філософської антропології та філософії культури. Зроблено спробу осмислити появу міста як особливу онтологічну подію у житті людини, а також проаналізувати культурний простір міста в онтологічному вимірі.

Ключові слова: онтологія міста, концепт міста, культурно-історичний простір, людське буття.

М. Карповець. Человеческое бытие в культурно-историческом пространстве города

В статье анализируется город как социокультурный феномен и концепт с позиций философской антропологии и философии культуры. Сделана попытка осмыслить появление города как особое событие в жизни человека, а также проанализировать культурное пространство города в онтологическом измерении.

Ключевые слова: онтология города, концепт города, культурно-историческое пространство, человеческое бытие.

M. Karpovets. The evolution of human being in the city social-cultural space

In analysis of the city as a social-cultural phenomenon and concept we used combination of philosophical-anthropological and philosophical-cultural approaches. It has been attempted to analyse the appearance as a particular ontological event in human life. Also, it is an example of understanding the city space in ontological context.

Keywords: city ontology, concept of city, cultural-historical space, human being.

Поява міста як соціокультурного феномену є онтологічною подією в житті людини, оскільки виникнення міста не тільки конструює в культурному топосі новий спосіб організації та порядку, а також задає параметри та межі людського буття взагалі. Крім того, виникнення міста в онтологічному сенсі є відмежуванням людиною свого простору і часу від звичного їй середовища природи.

Розбудова міста у відповідному місці є тією онтологічною подією, що парадоксально взаємодіє із ландшафтом. З одного боку, місто на-

магається вписатися у географічний простір так, як «заснування міст у часи живої міфології претендують на те, щоб відтворити макрокосмос у мікрокосмосі» [18, с. 15]. З іншого боку (що неминуче), місто руйнує ландшафт, використовуючи його, як матеріал. Із цієї причини у колективній свідомості людства заклався образ міста як втілення зла, що розірвало гармонію людини із природою. Аналізуючи спосіб буття древніх греків у полісі, А. Ю. Ашкерев зазначає: «Місто – це єдине місце, що протистоїть всьому всевіту. Його контури окреслюються богами, які охороняють міську територію від будь-якого постороннього втручання» [1, с. 158]. У цьому сенсі буття міста не є випадковим, а визначеним і означеним, організованим та структурованим, або, інакше кажучи, «заданим» проектом у культурно-історичному просторі. Саме тому у місці поставлення міста «розлогість простору стиснута до точки, а плинність часу як розгортання перед подорожнім виду – до дискретності, раптовості появи перед ним такого артефакту як місто» [4, с. 396]. Так, Георг Зіммель зазначав, що «місто складає враження незалежності від реальності, наче він виник за власною волею і незалежний від суб'єкта, який його сприймає» [21, с. 367]. Тому діалектика онтологічної розбудови полягає в подвійному схопленні буття міста як того, що незалежно функціонує від ландшафту природи і того, що органічно його доповнює.

У філософському та урбаністичному дискурсі спроби визначити статус людського буття в місті і розглянути місто як, у цілому, онтологічний проект, практично відсутні. Такі спроби відсутні не із неможливості вирішення такого завдання, хоча ймовірність така є, а у відсутності зближення в одне методологічне та концептуальне поле різних, здавалося б, за своєю суттю дисциплін: починаючи від географії і закінчуючи метафізикою. Тому завдання цієї статті є осмислення і окреслення міста як онтологічного феномену, використовуючи низку філософських ідей та понять, що були створені в межах філософської антропології та онтології. Метою статті не є конструювання моделі еволюції розвитку міста як онтологічного проекту, а спроба методологічно визначити, яким чином можна розуміти розгортання людського буття у місті, і що є місто в онтологічному контексті. Коли етимологія поняття «місто» достатньо зроблена в соціології культури та урбаністичних студіях, то межі комплексного розуміння філософії міста і зокрема його онтологічного статусу практично відсутні.

Сучасні наукові дослідження, в основному міждисциплінарного характеру, лише нещодавно фокусують свою увагу на філософський підхід до розуміння як міста, так і урбанізації в цілому. У вітчизняній науці місто у своїй ціннісно-смысловій цілісності, що є основним у фі-

лософському підході в урбаністиці, частково розглядалось Л. Стародубцовою, В. Малаховим, Т. Возняком та почасти проілюстровано в праці С. Шліпченко «Записано на камені». Із західних досліджень особливо важливою є фігура Вальтера Беньяміна, який на перетині різних гуманітарних вчень намагався зрозуміти буття міста на прикладі тогочасного Парижу та його репрезентаціям у художній літературі, зокрема у творчості Шарля Бодлера. Необхідними для осмислення розгортання буття в місті є ідеї Мартіна Хайдеггера в його основній праці «Буття і час», а також більш пізніші рефлексії Жан-Поля Сартра та Жюльєна Дельоза і Фелікса Гваттарі. Соціально-філософський аналіз міста був здійснений О. Шпенглером, Г. Зіммером, Ж. Бодріаром. Філософи досить критично ставляться до сучасного урбаністичного світу, оскільки він продукує замкненість, відчуженість та агресію, тобто знеособлює людське буття в цілому. У статті використовуються основні концепти вищезгаданих авторів і розробляються нові перспективи розуміння онтології міста.

Експлікація людського буття є тотожним експлікації самої культури міста, тому буття міста в першу чергу пов'язане із культурним простором чи топосом. У цьому контексті людина має справу не із матеріальним світом, а із його концептуалізацією в багаторівневому просторі символів та обрізів. Так, «специфіка культурного простору в тому, що він, на відміну від матеріальних предметів, які знаходяться в ньому, не може бути сприйнятий за допомогою органів чуття. Образ простору з'єднаний із відповідними метафорами і обумовлений ними. Серед них основні – зорові образи і моторні відчуття, які дають представлення простору, як чогось специфічного та особливого, що нас оточує» [19, с. 141]. Ці образи виражають глибинні особливості світосприйняття і мають онтологічну природу, через те Моріс Мерло-Понті, інтерпретуючи «життєвий світ» Едмунда Гуссерля, «визначає спосіб людського буття як «символічне» існування, яке не просто має значення, що відмінне від біологічних форм активності, але й безперестанно породжує нові смисли» [19, с. 30]. Тому виникнення, або поява міста – це насамперед втілення специфічних форм світовідчуття людини в матеріальних предметах, а також породження його смислу. Ось яким чином А. В. Шипилов описує онтологічний статус міста Санкт-Петербурга: «В історико-культурному феномені Петербурга були зосереджені всі риси нового соціуму із його новою культурою; столиця була у відношенні цього нового соціуму явищем як створеним, так і тим, що творить. (...) Петербург ввійшов в історичну пам'ять Росії як батьківщина форм, формул і формулярів, його болотисті ґрунти забезпечували багатий врожай більш чи менш формалізованих сутностей; в онтологічному плані столиця постає чимось типу симбіозу

аристотелівського Нуса і платонівського Єдиного – формою форм, генератором ейдосів. Інакше кажучи, Петербург був містом культури за визначенням» [17, с. 83]. Такої ж думки дотримується В. Н. Топоров, який протиставляє культурний текст Петербурга природному тексту Москви, яка сприймається, «як щось органічне, справжнє, майже природне (звідси велика кількість рослинних метафор в описах Москви), що виникло саме по собі, без чиєїсь волі, плану, втручання» [15]. Справді, символічне буття людини постійно намагається замаскувати розрив між людиною і природою, акумулюючи все більше і більше символів.

У розгортанні буття міста відбувається розгортання смислу буття: якби первинно в основу розбудови міста був покладений не-смысл, то місто втратило б свою антропологічну й онтологічну заданість, іншими словами, було приречене на небуття. Розгортання смислу людського буття оцінюється як подія. Жиль Дельоз в «Логіці смислу» пише про лінгвістичну природу смислу: «Смысл – це четверте відношення речення. Стоїки відкрили його разом із подією; смысл – виражає, у реченні – це безтілесна, складна і нередукована ні до чого сутність на поверхні речей; чиста подія, що присутня у реченні і яка перебуває в ньому» [9, с. 39]. Оскільки мова, за своєю сутністю, має онтологічну основу, то, помисливши і проговоривши місто, ми одночасно означили межі його онтологічної розбудови в його просторовій протяжності.

Простір у місті – це те онтологічне середовище, в якому замкнено транслуються смисли, репродуковані людиною в конкретній точці соціокультурної динаміки міста. Простір у місті є безкінечною спробою «приборкання» і організації хаосу, тому цілком хибно вважати, що місто – неорганізована і нестабільна структура. Простір ззовні втручається у просторову тканину міста всередині, претендуючи на знищення її як такої. Боротьба цих просторів призводить до екзистенціальної та онтологічної тривоги, внаслідок якої людина змушена постійно переосмислювати та переглядати створені нею норми та цінності. Втім буття у своїй інтенсивності може виходити поза смислові та матеріальні межі. Так, «Париж, на відміну від Лондона, не розростався за рахунок безладної забудови; це місто, межі якого завжди залишались незмінними, незважаючи на приріст населення» [14, с. 146]. У перспективі майбутнього дослідження онтології міста особливо важливо та цікаво проаналізувати локус передмістя, яке має двояке значення: з одного боку, це маргінальний простір міста, а з іншого – також маргінальна частина не-міста, тобто села чи містечка. Саме передмістя становить ту онтологічну межу, яка розділяє світ міста від не-міста, таким чином маркуючи його як особливу людську реальність у просторі і часі.

Необхідним в осмисленні експлікації людського буття в місті є те, що воно відбувається не випадково і не спонтанно. Невипадковість – це особлива категорія, яка є не тільки причиною, а й наслідком виникнення та існування міста. Буття міста постійно зберігає особливий статус впорядкованості і зумовленості. Невипадковість тримає буття міста від зникнення, розчинення в небутті, яке з усіх сторін оточує місто, виступаючи у різних образах, одним із найбільш типових є образ Чужого. Онтологічна поява міста у відповідному місці закладає фундамент історичності, як тієї категорії, що характеризує протяжність міста в часопросторі. Протяжність проникає у внутрішню тканину міста, конструюючи такі культурні архетипи, як дорога і шлях. Тому місце – це точка в хронотопі, з якої розгортається буття міста. Крім того, місце у світі, в онтологічному й антропологічному вимірах, є іманентною властивістю людського суб'єкта. Людина не може існувати поза світом, тому її буття приречене на зустріч зі світом. Так, усвідомлення і виникнення місця, як особливого модусу людського існування, зумовлено різними чинниками – психічними, фізіологічними, географічними. Древній Рим був побудований серед пагорбів Лаціо на берегах Тибру, що давало йому значну перевагу у подальшому історичному розвитку. Не випадково виникли і Санкт-Петербург, Київ, Прага, Нью-Йорк та інші не менш важливі і значимі міста. Визначення чіткого місця міста є проєкцією світогляду людини, метафізичного виміру її буття.

Можна знайти й протилежні міркування, які полягають у тому, що буття людини в місті визначається випадковістю і має певною мірою ігровий характер. Такої думки дотримується Річард Сеннет, описуючи місто ХІХ ст. у промислову капіталістичну добу: «Респектабельність, основна на випадковості – ось економічний факт ХІХ століття, пов'язаний із демографією експансії та ізоляції. Знову проявилась гідність буржуазії: створити стабільне мешкання на противагу економіці, підкорити сім'ю як групу жорстким життєвим правилам – це було вольовим актом і мало значний вплив» [14, с. 154]. Проте це є лише поодинокий випадок, який не є тенденцією в місті. Людське буття в місті розгортається в межах, заданих культурою та соціальними відносинами, а економічна біржа, яку описує Сеннет, слугує доказом зони, яку культура «виділила» для розігрування певних соціальних стратегій. Хоча не потрібно абсолютизувати наперед визначеність розгортання людського буття у місті, бо «ми не знаємо, якими категоріями справді детермінуються життєві процеси. Тут є щось, що для нас у всій своїй очевидності все ж таки лишається недосяжним, щось ірраціональне, метафізичний проблемний залишок, неспростовний і

не розв'язуваний одночасно, а саме той, що безпосередньо стосується ядра життя» [6, с. 90].

Особливо важливим є розуміти розгортання людського буття в місті, як розбудову світу. Саме поняття «городянин» містить у собі такий важливий онтологічний принцип, як «городити» – (від)межувати себе від інших, своє місце-буття від небуття. Відгородження «свого» від «чужого» пов'язане із відокремленням простору від не-простору. В деяких випадках сам «простір» означає «відмежовувати». Так, «древньоіндійське *gājas* «простір» при *gāti*, «простеляє», із індоєвропейського *ǵegʰ* – «проводити лінію», «різати», «окреслювати»; подібне латинському *regiones*, «небесні лінії», що проводились під час ворожінь римськими авгурами, але і означення певного простору та місцевості» [2]. Проте найбільш цікаво розробив принцип розбудови буття Мартін Хайдеггер, який розуміє буття людини як буття-в-світі. Так, «зрозумілість буття-в-світі як сутнісної структури присутності дозволяє проникнути в екзистенціальну просторовість присутності. Це оберігає нас від непомітного, відповідного поспішного відкидання цієї структурою, сутність якого не онтологічно, а «метафізично» вмотивовано наївною думкою, що людина є духовною річчю, перенесена потім «у» простір» [16, с. 76]. Через те бути городянином означає не тільки бути присутнім у світі міста, але й брати активну участь у його розбудові, або в «проживанні» буття міста як свого суб'єктивного буття: «Коли мова йде про проживання, то ми, як правило, уявляємо собі якусь поведінку, один з багатьох типів поведінки людини. Ми працюємо тут, а мешкаємо там. Мешкання не є нашою єдиною активністю – насправді це була б майже бездіяльність – окрім цього ми маємо ще якісь справи, подорожуємо, і у дорозі то тут, то там мешкаємо. Первинно *будувати* означає *мешкати*» [5]. На винятковій ролі діяльності наголошує також Арнольд Гелен, який зазначає, що «людська, свідомо здійснена дія як процес представляє собою у своєму реальному протіканні, з точки зору переживання, абсолютно нерозривну, до-проблематичну єдність свого роду. (...) під дією потрібно розуміти передбачливу, заплановану зміну дійсності, а сукупність змінених таким чином і знову створених фактів разом із необхідними для цього засобами – як «засобами представлення», так і «речовими засобами» – повинно називатись культурою» [7, с. 158]. Тому цілком очевидно, що не всі жителі міста є власне городянинами, оскільки безособове буденне існування, яке Хайдеггер означив як «*Das Man*», відрізняється від індивідуального проживання, яке в основі своєї має розбудову міста як світу людського буття.

Окрім розгортання буття як проживання свого місця у світі і своєї

суб'єктивності, доцільно зауважити про розгортання буття в місті як переживання. У цьому разі ми екстраполюємо буття людини із зовнішньої реальності на внутрішню екзистенціальну реальність індивіда, оскільки, за Жан-Полем Сартром, «нема ніякого іншого світу, окрім людського світу, світу людської суб'єктивності» [12, с. 343]. Так, Г. В. Горнова у статті «Переживання міста» зазначає, що «переживання – душевний стан, емоційна напруженість якого перетворює його в подію внутрішнього життя людини, особливий тип/форма активності, виникаюча в критичних життєвих ситуаціях і яка веде до перетворення внутрішнього світу індивіда» [8]. Однак людське буття як переживання власного місця у світі міста виникає не лише в екстремальних чи пограничних ситуаціях. Саме переживання є екзистенціальною подією в житті людини, яке відбувається як пограничне, тобто те, що випадає із ритму буденності.

Місто постає як результат територіального маркування і смислового позначення людиною свого світу, тому спосіб буття в місті може бути представленим як і переживання буденності. Проте буденність у місті не є одною для всіх мешканців, доцільно говорити про сукупність різних, часто протилежних буденностей. Анрі Лефевр наголошував не тільки на неоднозначності буденності в місті, а також неоднозначності образу міста, який формується внаслідок зіткнення різноманітних буденних практик у місті: «Наївно вважати, що основний образ міста подібний на той, який сформувався у свідомості перехожих. Блукати в сучасному місті, занурившись в «думки самотнього пішохода», приємно, але не більш того, оскільки таке заняття швидко набридає, якщо воно не об'єднується із іншими інтересами і виявами зацікавлення. Для більшості людей образ міста обмежується банальностями, які стосуються великих магазинів, місць, які вони відвідують або яких уникають. Неоднозначність та складність міської реальності зводиться до однієї схеми» [10, с. 142]. Лефевр відкриває важливий спосіб для розуміння внутрішнього сенсу міста, який пов'язаний із блуканням. Особливо детально про блукання, або фланерування містом, писав у свій час Вальтер Беньямін, представник Франкфуртської школи. Протягом цих блукань для філософа «реальність оживала, вступала у відповідне відношення з тим, хто до неї звертався» [13]. Таким чином, Беньямін описує своє берлінське дитинство, а зокрема своє виняткове сприйняття критого ринку на Магдебурзькій площі: «(...) під час прогулянок павільйоном я звичайно „відшліфовував” зображення усіх предметів, які там були, але жодне з них не пропонувало початкового призначення для купівлі та продажу» [3, с. 152]. Далі Беньямін продовжує описувати химерність критого ринку і його особливий ритм

буття та власне «Дух Ринку, невидимий, але присутній тут» [3, с. 152]. Для Вальтера Беньяміна актуальними були міські аркади, пасажі із крамницями, які були «архітектурним каноном соціальної комуни, укріпленим середовищем, де людські буття могли зійтись разом в автентичному, незалежному міському співіснуванні» [20, с. 25].

У процесі культурно-історичного розвитку, або розгортанні світового об'єктивного духу, за Гегелем, який «розумів його, як єдність певної «субстанції», в якій окремі випадки, по суті, є акцидентальними проявами» [6, с. 96], експлікація людського буття ускладнюється і унеможливується тим, що попередні форми та матриці міста задають і стримують процес онтологічної розбудови світу. Людське буття втискається і стискується у світі міста, а тому поступово відбувається протилежний процес розгортанню – вгортання буття. Людина, потрапляючи в місто, буквально обмежена будівлями і вулицями, людськими тілами і символами. Тому в постмодерному дискурсі набуває парадигмального статусу поняття ризому, яке «фіксує принципово позаструктурний і нелінійний спосіб організації цілісності, залишаючи відкритою можливість для іманентної автохтонної діяльності» [11, с. 656]. Іншими словами, спосіб розгортання/вгортання буття набуває децентрованого характеру, де не тільки зникає сакральне значення центру як вісі буття, а зникає будь-яка можливість єдиного центру, оскільки, за Дельозом і Гваттарі, «світ втратив свій стержень» [там само]. Однак децентрований характер організації людського буття в місті пояснюється з різних причин, які по-своєму викладені у працях Чиказької школи урбаністики, зокрема в працях Роберта Парка, Емілія Дюркгейма і Люїса Вірта (особливо важливим у цьому сенсі є теорія утворень симбіотичних і комунальних відносин), а також у пізніх працях у контексті урбаністики.

Таким чином, місто у філософсько-антропологічному дискурсі може бути осмислене як онтологічний проект, тобто те, в історико-культурному просторі якого відбувається експлікація людського буття. Ми дійшли висновку, що місто в онтологічному контексті може бути осмисленим як розбудова світу і водночас розгортання смислу. Крім того, людське буття в місті представлене як таке, що неможливе без усвідомлення свого місця в світі, а тому експлікація буття в урбаністичному просторі пов'язане із суб'єктивним екзистенціальним переживанням своєї сутності. Проте в наступному дослідженні важливо осмислити розгортання людського буття у часі міста і зрозуміти специфіку його організації у світі міста.

Література

1. Ашкерев А. Ю. Античный город / Ашкерев А. Ю. // Человек. – 2003 – № 4. – С. 149-159.

2. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов / Бенвенист Э. – М., 1995. – 497 с.
3. Беньямін В. Вибране / Беньямін В. – Львів : Літопис, 2002. – 214 с.
4. Возняк Т. Львів. *Sine qua non* – «без чого немає» / Возняк Т. // *Independent cultural journal “І”*. – 2003. – № 9 (29). – С. 394 – 409.
5. Гайдеггер М. Будувати, проживати, мислити / Гайдеггер М. // *Independent cultural journal “І”*. – 1989. – № 1. – Режим доступу до журн. : <http://www.ji.lviv.ua/n1texts/heid2>. – Назва з екрана.
6. Гартман Н. К основоположению онтологии / Гартман Н. К. СПб. : Наука, 2003. – 640 с.
7. Гелен А. О систематике антропологи / Гелен А. // *Проблема человека в западной философии*. – М. : Прогресс, 1988. – С. 151-201.
8. Горнова Г. В. Переживание города [Электронный научный журнал «Вестник Омского государственного педагогического университета»] / Горнова Г. В. – Режим доступу до журн. : <http://www.omsk.edu/volume/2006/human/> – Назва з екрана.
9. Делез Ж. Логика смысла / Делез Ж. – М. : «Раритет»; Екатеринбург: «Деловая книга», 1998. – 480 с.
10. Лефевр А. Другие Парижи / Лефевр А. // *Логос*. – 2008. – № 3. – С. 141-147.
11. Постмодернизм. Энциклопедия / Сост. Грицанов А. А., Можейко М. А. – Мн. : Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – 1040 с.
12. Сартр Ж-П. Экзистенциализм – это гуманизм / Сартр Ж-П. // *Сумерки богов*. – М. : «Политиздат», 1989. – С. 319-44.
13. Ромашко С. Раздуть в прошлом искру надежды...: Вальтер Беньямин и преодоление времени / Ромашко С. – «НЛО». – 2000. – № 46. – Режим до тексту: <http://magazines.russ.ru/nlo/2000/46/razdut.html> – Назва з екрана.
14. Сеннет Р. Падение публичного человека / Сеннет Р. – М. : «Логос», 2002. – 424 с.
15. Топоров В. Н. Петербург и петербургский текст русской литературы / Топоров В. Н. – Режим доступу до тексту : <http://novruslit.ru/library/?p=7> – Назва з екрана.
16. Хайдеггер М. Бытие и время / Хайдеггер М. – Харьков : «Фолио», 2003. – 503 [9] с.
17. Шипилов А. В. Город смысл и смысл города / Шипилов А. В. // *Человек*. – 2006. – № 1. – С. 82-94.
18. Юнг К. Г. Душа и миф. Шесть архетипов / Юнг К. Г. – М. : «АСТ»; Мн. : «Харвест», 2005. – 400 с.
19. Энциклопедический словарь по культурологии / Сост. Радугин А. А. – М. : «Центр», 1997. – 502 с.
20. Merrifield A. Benjamin and The City of Light / Merrifield Andy // *The Nation*. – January 31, 2000. – P. 25-28.
21. Tanner T. Venice Desired. / Tanner T. – Harvard: Harvard University Press, 1992. – P. 366-368.